

Tussen Europese machtspolitiek en natiebouw

De rol van Leopold van Saksen-Coburg en Ioannis Capodistrias in de Griekse onafhankelijkheidsoorlog (1821-1830)¹

GITA DENECKERE

Op 21 mei 1830, goed een jaar voor hij koning der Belgen werd, deed Leopold van Saksen-Coburg (1790-1865) afstand van de Griekse troon, na maanden van diplomatiek getouwtrek. Het blijft een intrigerende vraag waarom. Met *hindsight* weten we hoezeer Leopold zich dat als koning van het mistroostige België beklagd heeft. Griekenland zou zijn romantische hunkering om groots en meeslepend te leven ongetwijfeld meer bevredigd hebben dan het banale België, zo lijkt het. Zijn lijfarts Christian von Stockmar relativeerde de poëzie van Griekenland nochtans. Terwijl het in zijn ogen even onloochenbaar was dat wanneer Leopold als eerste Griekse koning na veel kommer en kwel omgekomen was, zijn leven mooi materiaal voor een heldendicht had opgeleverd.²

Solidariteit met de Griekse opstand³

De politieke toestand van Griekenland in postnapoleontisch Europa was inderdaad niet bepaald stabiel te noemen. De Griekse onafhankelijkheidsoorlog die in 1821 tegen het Ottomaanse rijk uitbrak, was een van de eerste grote Europese conflicten na de ondertekening van de Slotakte van het Congres van Wenen, die eeuwige vrede had beloofd. De mogendheden raakten er zo goed als onmiddellijk bij betrokken. De machtspolitieke overwegingen in verband met Griekenland werden doorkruist door een factor die in de internationale politiek nooit eerder zo'n rol had gespeeld: de publieke opinie, die op Europese schaal warm liep voor de Griekse vrijheidsstrijd. Het

¹ Deze bijdrage is een bewerking van het desbetreffende hoofdstuk uit mijn biografie *Leopold I. De eerste koning van Europa 1790-1865* (2011: 154-184).

² Stockmar (1872: 146).

³ Crawley (1965: 91-97).

was een intellectueel enthousiasme, gevoed door het (fil)hellenisme dat vanaf de 18de eeuw in Duitsland, Engeland, Frankrijk, Zwitserland en elders Griekenland verheerlijkte als bakermat van de westerse beschaving.⁴ De Griekse opstandelingen, bepaalde groepen althans, laafden zich aan dat filhellenisme, dat niet in hun eigen land was ontstaan maar er ondertussen wel een bedding had gevonden.

Waarom de Griekse oudheid tot de bloei van Europa had bijgedragen en niet tot die van Griekenland zelf, zat de filhellenen hoog. De Byzantijnse periode werd als ‘middeleeuws’ betreurd, de oriëntalisering als een ontsporing. De gehate Turk was de grote boosdoener, het Ottomaanse rijk de verklaring waarom Griekenland geen renaissance, reformatie en revolutie had gekend. Door het Turkse juk af te werpen zou Griekenland weer onder de koepel van de Europese beschaving plaats kunnen nemen en intellectueel, artistiek en economisch tot heropbloei komen na eeuwenlange onderdrukking door de Turken. De opstand werd vaak als een kruistocht tegen de islam voorgesteld en vertoont op bepaalde punten parallellen met de zogenaamde *clash of civilizations* van vandaag. Alleen situeerden de herauten van de westerse beschaving zich niet ter rechterzijde, maar voornamelijk in het progressieve kamp van liberale en nationale vrijheidsstrijders. Het romantische filhellenisme verheerlijkte het oude Athene, en voor vele liberalen waren de nationalistische Grieken klassieke helden die zich wilden bevrijden van het moderne oriëntaalse despotisme van het Ottomaanse rijk. De affectieve identificatie met Griekenland was groot. Europa had haar beschaving aan de Grieken te danken, de solidariteit met de opstand was slechts een fractie van de enorme dankbaarheid die Europa aan Griekenland verschuldigd was. De onafhankelijkheidsoorlog wekte een enthousiasme op dat neigde naar *schwärmerei*.

Het filhellenisme zat echter vol tegenstrijdigheden, die in de loop van de onafhankelijkheidsstrijd soms pijnlijk duidelijk werden. Zo was de obsessie om een Griekse resurrectie te bewerkstelligen vaak niet meer dan een projectie van nationalistische strevingen in eigen land; met name in het verbrokkelde Duitsland was dat het geval. Aan Duitse universiteiten was het filhellenisme in hoge mate een antiquarisch fenomeen, gericht op de herleving van het oude Griekenland en de bescherming van het monumentale erfgoed. Vaak ging de verheerlijking van de oude ruïnes en teksten gepaard met een niet te miskennen misprijzen voor de ‘degeneratie’ van de lokale orthodoxe bevolking, die de Griekse klassieken niet eens kende. Ook de

⁴ Zie onder meer Marchand (2003) en Wagner-Heidendal (1972).

schaamteloze plundering van antieke kunstschaten door ‘schatplichtige’ Europeanen stond haaks op hun beleden liefde voor de Griekse beschaving. De roof van de *marbles* van het Parthenon door Lord Elgin in 1806 was een modelvoorbeeld. Lord Byron en Percy Bysshe Shelley, die zich als ‘echte’ supporters van het groeiende Griekse nationalisme opwierpen, kantten zich daarom niet alleen tegen de Turken, maar ook tegen de Britten zelf. Ze maakten de publieke opinie warm voor de afstammelingen van de oude Grieken en laakten de antiquarische obsessie met de oudheid. Hun filhellenisme droeg een positiever beeld uit van de moderne Griek, die een ‘oorspronkelijk’ karakter kreeg.

De Griekse opstand in 1821 was inderdaad niet gericht op de resurrectie van het Athene van Pericles. Door de opkomst van Rusland ten koste van Turkije was de Ottomaanse controle verminderd in een land waar een nieuwe elite rijzende was, bereisd en gestudeerd aan Europese universiteiten. Dankzij de bescherming van Rusland was ook een bloeiende handelsvloot ontstaan, met posten in Odessa, Moskou, Triëste, Venetië, Londen, Hamburg en Amsterdam. De handelaars vormden samen met de reders en scheepseigenaars een commerciële burgerij met financiële macht, die de economische basis zou vormen van de Griekse oorlogsvloot tijdens de opstand. In die intellectuele en ondernemende middengroepen had het filhellenisme een echo gevonden, samen met de nieuwe doctrines van liberalisme en nationalisme.

Vanuit die groepen werd nu in omgekeerde richting het schuldgevoel van Europa bespeeld om steun te vinden voor de onafhankelijkheidsstrijd. In tal van Europese steden kwamen steuncomités voor Griekenland tot stand die geld mobiliseerden en een vrijwilligersleger rekruteerden. 300 Duitsers zouden effectief naar Griekenland trekken, terwijl 10.000 studenten en academici aan het thuisfront hun solidariteit betuigden. Het aantal Britten en Fransen die effectief intekenden voor het vrijwilligersleger was groter. Ook in de VS groeide de solidariteitsbeweging. Shelley, Byron, Goethe, Schiller, Chateaubriand of Victor Hugo waren als iconen van de Europese romantiek te duchten vijanden van Turkije geworden. Maar behalve die hooggestemde idealisten waren er ook de ‘kleften’ van de Peloponnesos, half-om-half rovers en patriotten, die door de opstand gesterkt werden in hun meer atavistische vrijheidsstreven. Ook de Griekse en Albanese piraterij van de eilanden Hydra en Spetses aan de oostkust van Argolis was rijker, zelfverzekerder en drierster geworden tegenover de Turkse vloot. De clerus, de ‘primaten’ of landeigenaars en gewapende *kapetanioi* vormden andere traditionalistische groepen, die actief waren in de opstand.

In 1823 liet Lord Byron zich inlijven door het Griekse leger om als vrijwil-

liger voor de vrijheid te strijden. Hij was begaan met de regeneratie van de moderne natie, zijn filhellenisme hield geen vrijblijvende bewondering voor verweerde standbeelden of studie van oude teksten in. Zijn verlangen was “to suffer and to act”. Byron wilde onder de echte Grieken zijn, in grotten slapen, dagenlang met natte kleren en kapotte laarzen lopen, een lam roosteren aan het spit... Zijn romantische bevlogenheid zou hem het leven kosten. Drie maanden later stierf hij in Messolongi aan malaria. Hij was 36 jaar. Hoewel hij zich waarschijnlijk een heldhaftiger dood gedroomd had, werd het filhellenisme in Europa er niet minder door versterkt. Zijn dood heeft de Griekse vrijheidsstrijd in die zin meer bevorderd dan wanneer hij in leven was gebleven. In het huidige Griekenland wordt Byron nog altijd als een nationale held vereerd.

Het nationalisme van de Grieken was een autonome noch een onverdeelde kracht. Het verzet tegen de Turken bedreigde de Europese evenwichtspolitiek. Rusland steunde de opstandelingen van meet af aan, zonder rechtstreekse interventie, en de strijd raakte niet beslecht tot de sultan in 1825 de hulp inriep van Egypte. Tsaar Nicolaas I was méér dan zijn pas overleden broer Alexander geneigd om in te grijpen. Groot-Brittannië en Frankrijk zagen de tsaar niet graag alleen als beschermer van de Balkan optreden en sloten zich aan bij Rusland om een onafhankelijk Griekenland voor te bereiden. De gruwelijkheden van de Egyptisch-Ottomaanse admiraal Ibrahim Pasha, de bedreigde handelsbelangen van Engeland in de regio en het liberale filhellenisme van Charles X, die in Frankrijk koning was geworden, droegen daartoe bij. Het resultaat was een Brits-Frans-Russische interventie die vreedzaam bedoeld was, maar uit de hand liep en in oktober 1827 de Turks-Egyptische vloot vernietigde in de baai van Navarino. De crisis in de Levant zorgde ervoor dat de rivaliserende machten in september 1829 de onafhankelijkheid van het koninkrijk Griekenland erkenden. Het land was politiek sterk verdeeld en economisch een ruïne. De oorlog zou nog twee jaar voortwoeden en de binnenlandse verdeeldheid aanwakkeren.

Griekenland was allesbehalve onafhankelijk geworden en de hoge verwachtingen van de filhellenen werden dan ook allerminst ingelost. De vrijwilligers kwamen ontgoocheld terug. Heel wat vrijheidsstrijders pleegden zelfmoord, nadat ze zoals Byron moeraskoorts hadden opgelopen die hen erg depressief maakte. Voor anderen betekende het een onherstelbaar verlies van illusies. Onafhankelijk Griekenland beleefde geen renaissance of revival, integendeel. De daden van de afstammelingen van de oude Grieken waren minder groots dan gedroomd. De Russische dichter Alexander Poesjkin lachte de intellectuelen uit die er de antieken op school in dramden, alsof de vrijbuiters en zeerovers van vandaag erfgenamen waren van Pericles.

Op de idealistische solidariteit van het eerste uur volgde de ontnuchtering. Griekenland was geen liberale democratie geworden, met grondwet en parlement. De toekomst van de nieuwe natie werd beslist in de Europese hoofdsteden. Zonder de gewapende interventie van de mogendheden had het de onafhankelijkheidsstrijd niet kunnen winnen. Omgekeerd was de revolutionaire beweging niet eens en voorgoed onderdrukt kunnen worden door de grootmachten. De publieke opinie aan het thuisfront had dit niet toegelaten. Het resultaat was echter dat Griekenland de Turkse overheersing inruilde voor de afhankelijkheid van de drie grote mogendheden die de 'onafhankelijkheid' hadden helpen bewerkstelligen. Vooral de Britten wilden het Griekse territorium goed ingeperkt zien, als buffer tussen Rusland en het Ottomaanse rijk. Griekenland mocht niet te sterk worden tegenover de Turken, opdat Rusland geen toegang zou krijgen tot de Middellandse Zee, traditioneel de geprivilegieerde toegangsweg van Engeland naar India. De definitieve vastlegging van de grenzen liet dus nog even op zich wachten, met alle gevolgen van dien, ook voor prins Leopold. Leopold leefde tijdens de Griekse onafhankelijkheidsoorlog nog in Londen. Als weduwnaar van de Britse kroonprinses Charlotte, die in november 1817 in het kraambed was gestorven, leefde hij van een riant dotatie maar miste een politiek doel in zijn leven.

De moderne Griekse natie van Ioannis Capodistrias

In 1825 maakte een Griekse delegatie in Londen de eerste ouvertures naar Leopold en naar de Britse regering om er staatshoofd te worden. Men wilde door middel van een 'externe' koning de interne conflicten beëindigen. Als romanticus idealiseerde Leopold Griekenland, maar hij hapte niet meteen toe, omdat de toestand nog te verward was en hij als lid van de Britse koninklijke familie niet evident gesteund zou worden. Maar vanaf 1828 nam de druk toe, vooral uit Rusland en Frankrijk.

De kandidatuur van Leopold was aanbevolen bij de mogendheden door graaf Ioannis Capodistrias (1776-1831) uit Korfoe. Deze sleutelfiguur van de internationale diplomatie was in 1827 tot president verkozen van de voorlopige Griekse regering. Capodistrias was een fascinerende en controversiële persoonlijkheid, die in de historiografie ofwel de hemel wordt in geprezen ofwel als een tiran wordt afgeschreven.⁵ Geboren in een van de oudste adel-

⁵ Van deze vergeten figuur is geen recente biografie voorhanden, tenzij de wat hagiografische werken van de Atheense professor Eleni Koukkou (1994; 2003). Zie vooral Crawley (1957), Kaldis (1963) en Kennedy Grimsted (1968; 1969). De periode van zijn presidentschap tussen 1827 en 1831 wordt nergens goed gecoverd. In die periode speelde zich net het Grieks drama met Leopold af.

lijke families in Korfoe, ontwikkelde hij zich tot een kosmopolitische aristocratische intellectueel met verlichte liberale opvattingen. Hij studeerde geneeskunde, rechten en filosofie in Padua en startte zijn dokterspraktijk in het Turks militair hospitaal in Korfoe. In 1802 richtte hij er het nationale *Collegio Medico* op, in het teken van de wetenschappelijke en sociale vooruitgang. Het was een moderne instelling die de medische professie organiseerde en de overheid adviseerde in verband met de bestrijding van epidemieën en de volksgezondheid in het algemeen. Capodistrias werd staatssecretaris van de Ionische ‘septinsulaire’ Republiek in de Franse tijd (1799-1807) en organiseerde de openbare sector, met grote nadruk op onderwijs en gezondheidszorg. Gemeentelijke medische commissies moesten de hygiënische maatregelen op lokaal vlak uitvoeren, vaccinaties organiseren, de armen-dokters ondersteunen en controle uitoefenen op de prostitutie met het oog op de inperking van geslachtsziekten.⁶

Leopold kende Capodistrias van toen deze in het Russische leger ten strijde trok tegen Napoleon. Zoals veel Grieken, zag Capodistrias Rusland als beschermer en bevrijder van de orthodoxe Griekse natie. In januari 1809 was hij op uitnodiging van de tsaar, na een maandenlange reis van Korfoe naar Sint-Petersburg, in Russische diplomatieke dienst gegaan. Voor hem was het een manier om de belangen van Griekenland te vrijwaren tegenover Frankrijk. Hij zou om principiële redenen verschillende eervolle ambassadeposten van de hand wijzen, evenals aantrekkelijke huwelijkskandidaten. Zijn grote liefde was immers de Griekse – uit een vooraanstaande familie in Moldavië – Roxandra Sturdza, die uitgehuwelijkt werd aan een Duitse nobiljon maar met wie hij een intieme vriendschap en politiek zeer interessante correspondentie bleef onderhouden. Tijdens de veldtochten van Alexander in 1813 escorteerde Capodistrias de generale staf om de diplomatieke problemen ontstaan op de slagvelden van Bautzen, Kulm, Leipzig op te lossen. De tsaar wilde hem in de buurt om mondeling advies te krijgen, terwijl hij bekend stond om zijn gedetailleerde en doorwrochte memoranda. Hij zorgde voor een systeem van oorlogscorrespondenten *avant la lettre* om de publieke opinie in te lichten over de krijgsverrichtingen. De tsaar was onder de indruk van Capodistrias’ innemende en sensitieve persoonlijkheid, zijn diplomatiek talent en zijn politieke grondigheid.

De ster van de intelligente en openhartige Griek was snel rijzende in de hoogste regionen van de internationale politiek. Misschien ontmoette hij Leopold ook in Bern, toen hij er in 1813-1814 zijn eerste grote diplomatieke

⁶ Diamantis (2006).

missie vervulde met het oog op de onafhankelijkheid en neutraliteit van Zwitserland. Daar bouwde Capodistrias een belangrijk intellectueel en politiek netwerk uit. Een sleutelfiguur in de Griekse opstand was immers de Geneefse bankier Jean-Gabriel Eynard. Die had fortuin gemaakt als financier in Italië en zich in 1810 in Genève gevestigd, waar hij voor zichzelf een somptueus neoclassicistisch paleis liet bouwen. Behalve een fervent voorvechter en financier van filhelleense zaak, was hij pionier en amateur van het daguerreotype. Capodistrias leerde in Zwitserland ook het vooruitstrevende onderwijsstelsel van Pestalozzi en zijn leerling Emmanuel Fellenberg kennen. Het educatief experiment van Fellenberg bevond zich in Hofwyl, bij Bern. Het bestond uit een landbouwschool die werk bood aan arme boeren, een industriële school, een hoger agronomisch instituut voor rijke zoontjes van grootgrondbezitters en een normaalschool. Fellenbergs experiment trok een aristocratische elite uit heel Europa aan. Vele Duitse prinsessen liepen er school, net als de morganatische zonen van keizerin Marie-Louise, maar bijvoorbeeld ook de zoon van de Britse sociale hervormer Robert Owen, grondlegger van de coöperatieve beweging. Capodistrias stelde een uitgebreid rapport op ten behoeve van de tsaar. Hij preekte onder meer het antiautoritaire karakter van het onderwijsproject, zonder primussen, medailles of prijzen en vernederende straffen. Het was een stelsel gebaseerd op vertrouwen en affectie zoals het – beter bekende – verlichte opvoedingssysteem van Pestalozzi. Interessant is de transfer van verlichte denkbeelden over onderwijs en geneeskunde via dit netwerk. Zo werd in Sint-Petersburg een Instituut Pestalozzi opgericht en stuurde de tsaar een bedrag van 5000 roebels voor de onderneming van Fellenberg, die ook geridderd werd in de Orde van Sint-Vladimir. Zo kregen ook de medische ideeën van John Brown, een verlicht 18de-eeuws denker uit Schotland, via Rudolf Schiferli, de levensgezel van Leopolds zus Julie van Saksen-Coburg, invloed in Griekenland.⁷

Capodistrias was diep religieus en voorstander van de verstrengeling tussen de Grieks-orthodoxe kerk en de staat. In 1820 werd hij benaderd door Emmanuel Xanthos, een van de grote leiders van de Griekse opstand, die in Sint-Petersburg op zoek was naar een vooraanstaand figuur om het geheim revolutionair genootschap *Filiki Etairia* te leiden. Er waren op dat moment twee zogenaamde ‘Hetariërs’ actief. Naast de *Filiki Etairia* of ‘Hetarie der Vrienden’ was er de ‘Hetarie der Filomuzen’, in 1813 in Athene gesticht als uitdrukking van het Griekse verlangen naar intellectuele renaissance via

⁷ De correspondentie van Capodistrias met Philipp Emanuel von Fellenberg en Rudolf Abraham von Schiferli (1814-27) is in 1999 in Athene uitgegeven (Griekse uitgave). Zie ook Petrondas (1930).

hoger onderwijs en studiebeurzen, archeologie en hulp aan buitenlandse reizigers in Griekenland. Uit een cultureel en commercieel superioriteitsgevoel probeerde men het afbrokkelende Turkse bewind langzamerhand te ondermijnen om zonder revolutie de macht over te nemen.

In Zwitserland, en meer nog op het Congres van Wenen, slaagde Capodistrias er via zijn contacten met talrijke vooraanstaande personaliteiten in de actieradius van de Filomuzen te internationaliseren. Hij stichtte een Weense equivalent en ijverde ervoor dat Griekse jongeren aan buitenlandse universiteiten een vorming kregen die van hen de intellectuele elite van de toekomstige onafhankelijke natie zouden maken. Ondanks het feit dat de Griekse kwestie niet op de officiële agenda van het Congres van Wenen stond, verwierf Capodistrias in de wandelgangen steun voor wat tot een zeer actieve en daadkrachtige filhelleense beweging uitgroeide, net als de campagne tegen de slavenhandel in Afrika die hij daar opzette. Zijn *compagnon de route* Jean-Gabriel Eynard was overigens ook in Wenen, als lid van de delegatie uit Genève. De erudiete en ondernemende financier hield een intiem dagboek bij van de peripetieën van het Congres, niet het minst ook de pikante.⁸ Hij hield er samen met zijn vrouw salon, dat gefrequentieerd werd door de hoge aristocratie en waar de basis werd gelegd van zijn filhelleens engagement. De 'Filomuzen' kregen echter te kampen met de tegenstand van Metternich, die de groepering revolutionaire plannen toeschreef.

De geheime *Filiki Etairia* werd in 1814 in Odessa opgericht, en in tegenstelling tot de Filomuzen wel degelijk gericht op de voorbereiding van de opstand, daarbij gesteund door Griekse vrijmetselaarsloges. Capodistrias weigerde het leiderschap van deze groepering. Xanthos vond graaf Alexandros Ypsilantis, die generaal-adjunct van de tsaar was geweest en wel vrijmetselaar, bereid om via dit paramaçonnieke genootschap de Griekse revolutie te ontketenen. Het was eerst actief in Walachije en Moldavië en bij de Griekse zeevaarders die handel voerden met Constantinopel en de Zwarte Zee. De invloed van de *Filiki Etairia* in Griekenland zelf breidde pas uit toen de opstand al een feit en dus ook geen geheim meer was.⁹

Tijdens het Congres van Wenen speelde Capodistrias als Russisch gezant ook op het grote Europese schaakbord een rol van betekenis. Zijn bijdrage aan het Verdrag van Chaumont in maart 1814 en het eerste Verdrag van Parijs van 30 mei 1814 was beslissend geweest en had zijn invloed doen groeien. Alexander bekleedde hem met de hoogste eer en medailles: voor hem was

⁸ Eynard (1914-1924).

⁹ Rizopoulos (2006).

niemand anders zo bekwaam als Capodistrias om de confrontatie met Metternich aan te gaan. Castlereagh omschreef hem als “een zeer intelligente, innemende en verstandige man”, terwijl Capodistrias zelf meende dat de hoofdrolspelers in Wenen staatsmanschap ontbeerden: “Ze zijn vergeten dat deze oorlog niet door vorsten werd gewonnen, maar door naties,” schreef hij, zijn tijd ver vooruit. “Zodra Napoleon ten val was gebracht, werden de belangen van de naties vergeten en golden alleen nog de belangen van de vorsten, net als in vroeger tijden, met als gevolg een terugval in verwarring, conflicterende belangen en de onmogelijkheid ieder land tevreden te stellen.”¹⁰ Capodistrias was een idealist, een dromer volgens Metternich. Hij wordt als voorloper van een verenigd Europa beschouwd, met oog voor de belangen van kleine naties, met name in de Balkan. Dat is de reden waarom Metternich hem een ‘complete dwaas’ noemde en probeerde zijn invloedrijke positie aan het Russische hof te neutraliseren door geruchten te verspreiden. De Oostenrijkse kanselier liet Capodistrias schaduwen door zijn beruchte politiechef Hager en zou tot het einde van zijn diplomatieke carrière zijn activiteiten proberen te ondermijnen. Tijdens het Congres van Wenen was de Griekse kwestie een non-issue, met uitzondering van de Ionische eilanden, waarop Capodistrias zijn diplomatieke talent kon botvieren. Hij onderhandelde de best mogelijke oplossing voor zijn compatriotten, wat hem in Griekenland erkenning en prestige opleverde.

In 1815 kon de tsaar Capodistrias overhalen minister van Buitenlandse Zaken van Rusland te worden. Zijn doel was de renaissance van liberale ideeën in Europa, waar hij er op het thuisfront niet in slaagde ‘geluk te vinden voor de onderdrukte mensheid’. Hoewel hij meeding in het Europese Concert van Metternich was hij helemaal niet te vinden voor het repressieve systeem dat de Oostenrijker wou installeren. De keuze voor Capodistrias bevestigde in feite dat Alexander de restauratie in Europa niet als een reactionaire en anti-liberale politiek beschouwde. Capodistrias stond voor het hervormingsstreven van verlichte aristocraten in Rusland, Duitsland, Zwitserland en Frankrijk. Naar aanleiding van de Napolitaanse opstand in 1820 maakte hij bijvoorbeeld duidelijk dat revoluties alleen met grondwetten en gematigde hervormingen te bekampen waren, niet met conservatieve repressie. De mogendheden moesten de nationale en populaire aspiraties ernstig nemen om adequate hervormingen te kunnen doorvoeren.

Voor Capodistrias was het behoud van de orde dus compatibel met de toenemende invloed van liberale ideeën en het streven naar hervorming. Hij

¹⁰ Weil (1917, I: 276).

meende dat de gevestigde machten de geest van de nieuwe eeuw onvoldoende onderkenden. De tijd dat er geen hoop was dat rede en rechtvaardigheid mensen konden leiden, was voorbij. Rede en rechtvaardigheid leidden tot andere, liberalere perspectieven dan de realiteit van Metternichs machtspolitiek. Capodistrias streefde naar een nieuwe Europese orde, gebaseerd op nationale staten, zelfbeschikking, grondwettelijke regimes en een ruimer internationaal systeem. Hoewel hij zeer gematigd was in dit liberale denken en bovendien zelf tot het establishment behoorde, werkte de Russische buitenlandminister aan een alternatief voor Metternichs systeem. Geschoold in de rationele en humanitaire recepten van de Verlichting was het afschrikwekkende voorbeeld van de Franse revolutie en Napoleon ook voor hem genoeg om zijn idealen in te passen in een meer realistische 19de-eeuwse context.

De klok kon immers niet teruggedraaid worden. Zoals Tocqueville een generatie later, bekeek Capodistrias het verdwijnen van het ancien régime met aristocratische spijt. Hij was niet enthousiast over de nieuwe orde, maar voelde aan dat progressieve veranderingen met het oog op de toekomst noodzakelijk waren. Sociale verandering was onvermijdelijk, maar moest zich liefst vreedzaam, geleidelijk en zonder revolutionaire uitbarstingen voltrekken. Het ‘dansende’ Congres van Wenen had bij hem niet alleen kritiek, maar ook frustraties losgemaakt. Hij deelde met Alexander een hunkering naar het spirituele en het mystieke, maar zou nooit zo religieus beginnen doorslaan als de tsaar. Wat zijn diepe identificatie met zijn geboorteland betrof, was de tsaar gewaarschuwd: Capodistrias zou nooit tegen zijn eigen land kiezen voor het Russische Keizerrijk.

Toen in maart 1821 de Griekse vrijheidsstrijd uitbrak, was Capodistrias ongetwijfeld een van de meest vooraanstaande staatsmannen die Europa op dat moment rijk was. Griek van geboorte en voortrekker van de Filomuzen, had hij duidelijk een belangrijke rol te spelen in de onafhankelijkheidsstrijd. Een prominente leidersrol in de opstand wees hij uitdrukkelijk af, omdat dit Rusland zou compromitteren, met onvoorspelbare gevolgen voor de Griekse natie. Met zijn diplomatiek talent slaagde hij er in de strikte neutraliteit van de mogendheden te verzekeren, hoewel Metternich en Castlereagh aanvankelijk op een interventie hadden aangestuurd om de opstand neer te slaan. Zij zagen die als onderdeel van een wijdvertakte subversieve beweging tegen de Europese status quo. Zijn keuze voor het Russische establishment in plaats van voor de Griekse opstandelingen geeft aan hoe gematigd Capodistrias' nationalisme *au fond* wel was. De Griekse onafhankelijkheid was het ultieme doel, maar Russische bescherming voorlopig het beste compromis. Die ambi-

guïteit was fundamenteel voor zijn houding gedurende het hele Griekse drama.

Capodistrias' positie werd hoe langer hoe moeilijker naarmate duidelijker werd dat de tsaar, om Oostenrijk niet voor het hoofd te stoten door steun te geven aan een revolutionaire beweging, niet openlijk positie wilde kiezen tegen de Turken. In augustus 1822 nam Capodistrias consequent met zichzelf ontslag als Russisch minister van Buitenlandse Zaken. Hij steunde de opstand discreet van op afstand, vanuit Genève. De filhelleense solidariteitscomités in Zwitserland waren van meet af aan talrijk en zeer goed georganiseerd. Vooral door toedoen van bankier Eynard, die de spilfiguur werd van de hulpverlening aan de Griekse opstandelingen in Europa en ook het actieve Parijse comité zou leiden. Het geld dat in Parijs en Genève binnenstroomde, werd besteed aan voedsel en kleding, wapens en oorlogsschepen, de rekrutering en ondersteuning van vrijwilligers, opvang van vluchtelingen, weduwen en wezen, de opvoeding van Griekse kinderen in Europa, maar ook aan het onderwijs in Griekenland zelf en het loskopen van Grieken uit Turkse of Egyptische slavernij. Eynard was de grote bezieler van het filhellenisme in Europa, niet alleen in sentimentele bevrologenheid maar ook in de praktische organisatie en concrete hulpverlening. Na de onafhankelijkheid bleef hij de financiële steun en toeverlaat van de nieuwe natie en zou hij mee de Nationale Bank van Griekenland oprichten.

In april 1827 werd Capodistrias door de Griekse nationale vergadering voor zeven jaar tot president verkozen. Hij werd gesteund en gepatroneerd door de tsaar, maar wilde geen instrument van Sint-Petersburg zijn en streefde naar de volledige onafhankelijkheid van de Griekse natie. Hoewel hij aan het Russische hof zeer uitgesproken tot de liberale strekking had behoord en voorstander was geweest van grondwet en burgerrechten, was Capodistrias als staatshoofd geen democraat. Na de slag van Navarino kwam hij in januari 1828 in de toenmalige hoofdstad Nafplio aan en voerde als een Griekse Jozef II hervormingen door om van het sterk verdeelde en ontwrichte land een moderne natie te maken.

Een andere aanpak na de transitieperiode van zeven jaar burgeroorlog die volgde op drie eeuwen Turks bewind was ook moeilijk denkbaar. De nieuwe Griekse leider werd unaniem als een redder en bevrijder ingehaald maar stond voor een gigantische opdracht en een zware verantwoordelijkheid.¹¹ De financiële nood werd deels gelenigd door zijn eigen vermogen aan te wenden, alsook dat van Eynard, die hem als bankier en gevolmachtigd bij alle Euro-

¹¹ Kaldis (1963: 18-44).

pese hoven hielp om leningen los te krijgen. Sinds de interventie van de mogendheden te Navarino verminderde de hulpverlening van de solidariteitscomités immers zienderogen om ten slotte helemaal stopgezet te worden, behalve uit de VS. De (her)opbouw van de Griekse natie kostte nochtans handenvol geld. Capodistrias reorganiseerde het leger en herstelde de militaire eenheid om een einde te maken aan de tweede burgeroorlog die het land teisterde. Hij wilde komaf maken met de piraterij die zich door de oorlogstoestand tot een niet te onderschatten machtsgroep had ontwikkeld. Hij voerde een grondige administratieve hervorming door en zorgde voor een sterk centraal gezag. Behalve een nationale bank en de *foinikas* ('phoenix') als eenheidsmunt, lanceerde hij om de levensstandaard te verbeteren ook de aardappelteelt. Uit zijn medische achtergrond zette hij een grootscheepse sociale politiek op het getouw, met een quarantainesysteem, een preventiebeleid tegen besmettelijke ziektes, medische politie, de uitbouw van hospitalen, lazaretten en weeshuizen. De wezen van de vrijheidstrijd waren in zijn ogen de hoop van Griekenland; het weeshuis de experimentele kern van zijn schoolstelsel, dat op een goed lager onderwijs en beroepsonderwijs gebaseerd was. Een praktisch gericht onderwijs aangepast aan de behoeften van een arm land, waarbij hij een universiteit niet de grootste prioriteit vond, evenmin als de klassieke humanoria.¹²

De ambitie van Capodistrias om een moderne natiestaat te bouwen naar Europees model riep weerstand en oppositie op van de oude heersende klasse van landeigenaars. Het verlichte Griekse staatshoofd probeerde de macht van de oude clans en lokale dynastieën op het platteland te breken. Zijn sociale politiek gericht op de maatschappelijke onderklasse viel daar allesbehalve in goede aarde. Uit zijn superieure intellectuele en internationale achtergrond beschouwde hij de lokale potentaten als hopeloos voorbijgestreefd. Hij onderschatte evenwel de politieke en militaire kracht van de *kapetanioi*, die in de opstand tegen de Turken een leidende rol hadden gespeeld en in onafhankelijk Griekenland hun plaats opeisten. Regionale en familiale loyaliteiten verdeelden het land in strijdende facties die elk hun eigen oplossing voor de crisis hadden. De oude Goethe, die de gebeurtenissen in Griekenland met veel belangstelling volgde, voorspelde in april 1829 dat Capodistrias zich niet zou kunnen handhaven. Wat hij miste, was een kwaliteit die onontbeerlijk was:

Hij is geen soldaat. Wij hebben er geen voorbeeld van dat een kabinetsman een revolutionaire staat heeft kunnen organiseren en

¹² Petrondas (1930: 86-95).

leger en veldheren aan zich heeft kunnen onderwerpen. Met de sabel in de knuist aan het hoofd van een leger kun je bevelen uitdelen en wetten opleggen. Je kunt er dan zeker van zijn dat men je gehoorzaamt, maar zonder die dingen is het een erg lastige zaak. Napoleon had zonder soldaat te zijn nooit tot de hoogste macht kunnen opstijgen, en zo zal Capodistrias zich op den duur niet als eerste kunnen handhaven.¹³

Leopold van Saksen-Coburg: tussen de hamer van de grootmachten en het aambeeld van de natie

Post-Ottomaans Griekenland waar Leopold in 1829 tot het koningschap geroepen werd, was dus geen cadeau. Het vooruitzicht betoverde de prins echter zodanig dat hij het diplomatieke spel slecht speelde, persoonlijk de onderhandelingen voerde en de troon al te gretig aanvaardde. Om er drie maanden later al aan te verzaken, zonder zelfs maar in Griekenland geweest te zijn. Stockmar, die op dat moment Leopolds voornaamste vertrouweling was, kwam in de Griekse context voor het eerst in contact met de grote politiek. De beeldvorming over Leopold en de Griekse troon is deels terug te voeren naar zijn *Denkwürdigkeiten*, waarin de feiten verdraaid worden om Leopolds vaandelvluicht in een fraaier daglicht te plaatsen. Zoals andere bronnen schuift Stockmar de verantwoordelijkheid voor het Griekse koningsdrama in de schoenen van Capodistrias, die zelf de troon geambieerd zou hebben maar in werkelijkheid niets liever wilde dan dat Leopold als redder des vaderlands naar Griekenland kwam, en wel zo snel mogelijk. Op 9 oktober 1831 werd Ioannis Capodistrias vermoord door zijn politieke tegenstanders.¹⁴

Leopold koesterde een romantische, door het filhellenisme gevoede voorstelling van zijn missie en zag zichzelf inderdaad als redder van een volk dat eeuwenlang onderdrukt was door het Ottomaanse rijk. Voor hem was de Griekse troon niet weinig aantrekkelijk, en daarbij was het niet alleen zijn politieke ambitie of de verveling in Claremont die een rol speelden. Het grote intellectuele appèl van het oude Griekenland in Duitsland en Engeland aan het begin van de 19de eeuw was niet aan de Coburgse prins voorbijgegaan. De filhelleense literatuur was bereikbaar en de antieke cultuur toegankelijk voor

¹³ Eckermann (1990: 303).

¹⁴ De enige objectieve, maar sterk diplomatieke analyse van de troonsafstand vinden we bij Kaldis (1967). Ook de recente biografieën van Leopold blijven in de beeldvorming van toen vastzitten.

hem. Leopold had Grieks geleerd en de grote klassieke auteurs gelezen. Het is aannemelijk dat *Iphigenia* van Goethe (1779) of *Hyperion* van Hölderlin (1794) tot zijn intellectuele bagage behoorden. De *Sehnsucht* naar Griekenland waar *die Quelle der ewigen Schönheit* zich ondanks de realiteit van het vervallen Athene niet gewonnen gaf, paste in Leopolds *schwärmereien*. Er was echter een wereld van verschil tussen de filhelleense geestdrift – “das Land der Grieche mit der Seele suchend” – en de realiteit van de post-Otto-maanse transitieperiode.¹⁵

Al in januari 1825 haalde Leopold de banden met Capodistrias, wiens loopbaan hij de voorbije tien jaar met veel interesse gevolgd had, weer nauwer aan. Dat gebeurde via Rudolph Schiferli, de minnaar van Leopolds zuster Julie. Capodistrias rekende op Leopold om de Griekse zaak op het internationale toneel te bevorderen. Ze ontmoetten elkaar hoogstwaarschijnlijk in Parijs in het voorjaar van 1826, in Vevey (Zwitserland) in oktober van dat jaar, nogmaals in Parijs in maart 1827 en in Londen in augustus 1827. De correspondentie bewaard in het archief van Capodistrias in Korfoe bevat 25 brieven heen en weer, waarvan 22 tussen 1825 en 1827.¹⁶

Het eerste aanbod in 1825 noch het hernieuwde aanbod van de mogelijkheden in 1828-1829 kwam dus uit de lucht vallen, hoewel Capodistrias eigenlijk meer gewonnen was voor prins Frederik van Oranje als troonpretendent. Dat had niets met persoonlijke voorkeur te maken, integendeel, wel met de reputatie en soliditeit van de kandidaat met het oog op deze ‘doornenkroon’. Met Leopold waren de betrekkingen familiair en was er het voordeel van de oude intimiteit. Te zeer geveleid door het aanbod en te vurig in zijn verlangen het land te ‘regenereren’, zag Leopold niet dat hij slechts een pion was op het schaakbord van de internationale politiek. Hij liet zich door de gevormachtigden in een zeer moeilijke positie manoeuvreren. De goede raad van Stockmar om zich van een diplomatiek schild te voorzien, sloeg hij in de wind. De prins vertrouwde te naïef op mondelinge afspraken en had een eventuele aanvaarding van de troon van vooraf bepaalde voorwaarden afhankelijk moeten maken, in plaats van er achteraf mee te komen aandragen.

Via Carl Stockmar, de broer van zijn trouwe dokter, richtte Leopold zich in maart 1829 vanuit Marseille informeel opnieuw tot zijn oude vriend Capodistrias, met wie hij op dat moment al twee jaar geen contact meer had. Die periode valt samen met de duur van diens presidentschap. Leopold had vanuit

¹⁵ Leopold aan Capodistrias, 19 januari 1825 (Lascaris 1951: 440-441; Kirschen 1988: 158-162; Suchland 2007: 246-248).

¹⁶ Kirschen (1988: 158).

verschillende hoeken opgevangen dat uit het oog niet uit het hart betekende voor de Griekse president. Het was immers Capodistrias die zijn kandidatuur had aanbevolen bij de grootmachten, en dat wilde Leopold geweten hebben! Hij vroeg hem naar zijn toekomstvisie en stak zijn interesse om koning te worden niet onder stoelen of banken, zij het onder enkele duidelijke voorwaarden. Griekenland moest grenzen krijgen die de onafhankelijkheid waarborgden. De vorst moest over voldoende financiële middelen kunnen beschikken om de lamentabele toestand van het land na tien jaar oorlog te boven te komen. En *last but not least*: het Griekse volk moest hem zelf officieel als staatshoofd aanzoeken – een aanwijzing hoe belangrijk Leopold de volksgunst vond als legitimatie van het koningschap.

Capodistrias, die Stockmar eind mei 1829 in Egina ontving, uitte zijn tevredenheid over die voorwaarden, die hij volledig onderschreef. Op 22 maart 1829 was er evenwel een protocol getekend tussen de drie grootmachten Rusland, Frankrijk en Engeland, dat niet alleen haaks stond op Leopolds visie maar ook onaanvaardbaar was voor Griekenland. De eilanden Samos en Candia – het huidige Kreta – waren niet in de overeenkomst opgenomen, terwijl dit voor Capodistrias noodzakelijk was om het voortbestaan van de nieuwe staat te vrijwaren. Geen enkele Griek zou immers een verdrag ratificeren dat zijn land inperkte tot de Peloponnesos en de Cycladen. Maar Griekenland had helemaal geen stem in het kapittel. Capodistrias rekende op Leopold om de Griekse condities af te dwingen van de mogendheden. De Coburgse prins zou zich bovendien tot de Grieks-orthodoxe kerk moeten bekeren om door het volk aanvaard te worden als koning.¹⁷ Capodistrias' verwachtingen ten aanzien van Leopold waren dus hooggespannen. Hij wilde een koning op de troon die de Griekse positie in Europa zou versterken om het land weer leefbaar te maken. Op die manier zou hij zijn vooruitstrevende binnenlandse politiek kunnen realiseren.

Volgens Stockmar speelde de president dubbelspel. Het is die negatieve beeldvorming van Capodistrias die destijds in diplomatieke kringen circuleerde en in de Angelsaksische en Belgische historiografie is opgepikt. Ogen-schijnlijk plooidde de president zich naar de wens van de grootmachten door een koning van hun keuze te aanvaarden, terwijl hij als 'echte Griek' vasthield aan de presidentiële macht en zeer moeilijk te realiseren eisen stelde. De eerezucht van de vreemde prins die hij zelf had aangebracht speelde hem in de kaart, evenals de verdeeldheid van de mogendheden. De arme Leopold werd

¹⁷ Leopold aan Capo d'Istria, 24 maart 1829 (*Correspondance du Comte Capodistrias* III: 152-153; Buffin 1914: 171-174).

zo, volgens zijn lijfarts, een weerloze vlieg in een web van diplomatieke intriges. Terwijl hij aanvaard werd door Rusland en Frankrijk, had hij te kampen met de kwade wil van de Britse koning George IV, zijn schoonvader. Onder druk van Wellington stemde George IV uiteindelijk toe met het Griekse koningschap voor Leopold, op voorwaarde dat deze niet alleen afstand deed van de Engelse nationaliteit, maar ook van zijn graad van veldmaarschalk en van zijn dotatie van 50.000 pond. De koning verkondigde minachtend dat hij Leopold niet bekwaam achtte de moeilijke situatie het hoofd te bieden.¹⁸

De oude George had wel een punt. Ook lord Durham was hooglijk verbaasd dat Leopold de Griekse troon ambieerde: "Hij heeft niet de juiste mentaliteit of de nodige energie om te heersen over zo'n wetteloze bende piraten. Hij heeft een zeer goed en gezond verstand, is goed geïnformeerd en zou een zeer goede koning van Engeland zijn, maar niet van een land als Griekenland".¹⁹ Durham was een van Leopolds beste vrienden in Engeland, zijn raadgever ook. Hij was een van de leiders van de radicale vleugel van de Whigs, voortrekker van de *Reform Bill* en zou later als gouverneur-generaal van Canada roem oogsten met de introductie van een representatief systeem in de voormalige Britse kolonie.

Door de verantwoordelijkheid voor de mislukking van het Griekse scenario hoofdzakelijk bij Capodistrias te leggen, werd het aandeel van Leopold verdoezeld, net als dat van de geallieerden trouwens. Het beeld van de perfide president die de naïeve prins in de luren legde, spoort echter niet met de briefwisseling tussen de oude vrienden, die elkaar bleven aanschrijven met 'Mon bien cher Comte' en 'Mon Prince'. In de afwikkeling van het koningsdrama moet rekening gehouden worden met de gebrekkige verbanden tussen Engeland en Griekenland, waardoor de communicatie uiterst moeizaam verliep en de brieven wekenlang op zich lieten wachten. Er was zelfs een brief waarin Capodistrias zich niet langer tot 'prins Leopold' maar tot de 'soeverein van Griekenland' richtte, in de overtuiging dat diens troonsaanvaarding definitief was. De correspondentie verliep deels confidentieel via een boodschapper, met Jean-Gabriël Eynard als tussenpersoon. De diplomatieke én de vertrouwelijke brieven werden vlak na de abdicatie integraal gepubliceerd, omdat Capodistrias zich op die manier wilde verantwoorden. Hij kreeg daarbij de steun van Eynard die een duit in het zakje deed. Capodis-

¹⁸ Leopold aan Wellington, 12 januari 1830; George IV aan Wellington, 19 januari 1830 (Buffin 1914: 176-178); Crawley (1930).

¹⁹ Richardson (1961: 97).

trias had een duidelijk beeld van de vaderfunctie die de nieuwe vorst in zijn land in crisis te vervullen had, maar de prins schrok ervoor terug die rol te spelen als hij niet de garantie kreeg dat de natie unaniem zijn soevereiniteit ondersteunde. Ze hadden elk een logica die nobel genoeg was in het kader van de Griekse natievorming, maar doorkruist werd door de machtspolitiek van de mogendheden, zeker in verband met de grenzen.

Na maandenlange onderhandelingen, waarbij Griekenland zelf niets in de pap te brokken had, kwamen de drie grootmachten in Londen tot een nieuw protocol op 3 februari 1830, dat weliswaar de volledige onafhankelijkheid van Griekenland garandeerde, maar wat de arbitrair vastgelegde noordelijke grens betrof nog ongunstiger was dan het vorige. Bovendien waren Samos en Kreta onherroepelijk een verloren zaak. Leopold werd als staatshoofd aangezocht en zou de titel van *Prince Souverain de la Grèce* of *Prince régnant de la Grèce* voeren, een erfelijke titel. Geen koning dus. Voor Leopold was het te nemen of te laten. Hij begon echter tegen te sputteren en voorwaarden te stellen, eufemistisch vermomd als ‘observaties’, waarvan de diplomaten hoe dan ook niet wilden weten. Leopold werd niet als een ernstige onderhandelingspartner beschouwd, zijn voorwaarden als een weigering. Op 11 februari stelde de prins een ultimatum met vijf punten, nadat Wellington hem een Memorandum had gestuurd, met klaar en duidelijke antwoorden op een lijst vragen die Leopold hem had voorgelegd. Leopold – die er nooit aan gedacht had te weigeren – liet zich vrij snel pramen door een (beperkte) tegemoetkoming van de gevolmachtigden. Hij aanvaardde het lichtjes gewijzigde protocol en de Griekse kroon op 20 februari 1830.²⁰ Zijn inschikkelijkheid uit courtoisie versterkte zijn positie niet. Hij begon Grieks te leren, maar had zich *au fond* overgeleverd aan de goodwill van de grootmachten.

Tegenover Capodistrias verklaarde Leopold dat hij na erg penibele onderhandelingen zijn persoonlijke visie opgeofferd had om Griekenland niet in de chaos te laten verzeilen. Anders had hij geïnsisteerd op gunstigere voorwaarden, of geweigerd, zo beweerde hij. Hij hoopte dat Capodistrias, die hij al zo lang zo hoog inschatte, in de nieuwe context voort zou werken aan de regeneratie van Griekenland, en hem met raad en daad zou bijstaan in zijn moeilijke opdracht. Kon hij het schip van staat, dat al zo vaak door zijn toedoen van het zinken gered was, voort besturen tot Leopolds komst naar

²⁰ Protocol 3 februari 1830; antwoord Leopold, 11 februari 1830; protocol 20 februari 1830; Leopold aan George IV, 27 februari 1830 (Buffin 1914: 169-189; Bronne 1943: 74-82); Correspondentie tussen Leopold, Aberdeen en Wellington, februari 1830 (*Papers relative to the affairs of Greece 1826-1832* 1835: 530-562).

Griekenland? De prins kon immers niet meteen komen, hij had nog téveel persoonlijke zaken te regelen...²¹

Vanwege de moeilijke verbindingen tussen Claremont en Nafplio antwoordde Capodistrias pas op 6 april, met een officieel en een vertrouwelijk schrijven en een dubbele boodschap. Griekenland stelde al zijn hoop op de prins – “La Providence n’abandonne pas la Grèce” – maar de mogendheden moesten rekening houden met de stem van de Griekse natie. Als de vorming van de nieuwe Griekse staat een solide basis voor vrede in de Levant moest bieden, dan dienden de mogendheden consequent te zijn wat de grenzen betrof. De president zag Leopold als een *deus ex machina*, een symbolische redder in nood. De prins was in die optiek geen goddelijke afgezant, maar representant van de mogendheden. Via hem zou de Griekse natie zich internationaal erkend weten als natie. Capodistrias zag die symbolische rol niet voor zichzelf weggelegd. De Griekse regering moest zorg dragen, helpen en hoop bieden. Maar de voorlopige regering was aan het eind van haar Latijn. Hijzelf voelde zich uitgeput, het presidentschap viel hem door de omstandigheden zeer zwaar. Hij had zijn brief zelfs moeten dicteren.

De president had vanzelfsprekend grote bedenkingen bij het protocol. De mogendheden hadden het in Griekenland niet eens officieel bekend gemaakt. Via Leopold bracht Capodistrias het nu confidentieel ter kennis van zijn Senaat. Het standpunt was meteen klaar en duidelijk: de Senaat zou deze overeenkomst nooit goedkeuren namens de natie, voor zover de geallieerden enig belang stelden in het Griekse standpunt. Ze konden het protocol dus proberen opleggen of afdwingen, de Griekse natie zou vreemd blijven aan deze regeling.

In feite bestond er in Griekenland in die periode nog geen representatief systeem dat internationaal erkend werd. In juli 1829 was de Nationale Vergadering in Argos bijeengekomen, die de president de macht verleende om verder met de geallieerden te onderhandelen over de grenskwestie, de troon en de financiën. De Nationale Vergadering functioneerde niet als parlement, maar vroeg namens het Griekse volk wel de rechten en privileges die een natie binnen een nieuwe staat kon uitoefenen. Capodistrias regeerde voorlopig vrij autocratisch met alleen een *Gerousia* of Senaat als representatief orgaan, die zijn beslissingen en akkoorden moest ratificeren. Hij beschouwde dit als tussenstap naar een meer democratisch systeem.²² Terwijl hijzelf als

²¹ Leopold aan Capodistrias, 28 februari 1830 (*Correspondance du Comte Capodistrias*, III, 511-512).

²² Kaldis (1963: 73-85).

president niet ‘gehoord’ werd door de mogendheden en op Leopold rekende om de Griekse belangen internationaal te behartigen, riep hij nu ook zijn hulp in om binnenlands de gemoederen tot bedaren te brengen en de Senaat tot minder extreme opinies te bewegen.

De president stelde hem een aantal strategieën voor om het protocol aanvaardbaar(der) te maken voor de Grieken. Een eerste belangrijk punt was dat de Grieks-orthodoxe religie, in de context van godsdienstvrijheid die werd afgekondigd, niet rechtstreeks vermeld werd in de overeenkomst, terwijl dit juist een factor van betekenis was geweest in de vrijheidstrijd tegen de moslims. Het was aan Leopold om de Grieken gerust te stellen door aan te kondigen dat hij zich zou bekeren. Op die manier zou hij als ‘Vader des Vaderlands’ door de meest sacrale band met de natie verbonden zijn. Een tweede blijk van zijn vaderlijke intenties was dat de lening die in het protocol werd beloofd niet alleen bestemd zou worden voor militaire doeleinden, maar ook om de landbouw, handel en industrie te doen herleven. Ter derde hadden de Hellenen vanwege hun wijze en rechtvaardige vorst recht op zijn garantie dat ze hun burgerlijke en politieke rechten zouden mogen uitoefenen. Met inbegrip van de inwoners van West-Griekenland en van Candia (Kreta), Samos en Psara. Ten vierde moest Leopold aankondigen dat recht zou worden gedaan aan alle burgers die tijdens de oorlog offers hadden gebracht. De amnestiekwestie, de herstelbetalingen en de teruggave van geconfisqueerde eigendommen dienden nauwlettend in het oog gehouden te worden bij de vredesregeling met de Turken. De president gaf ten slotte een overzicht van de financiën van elk ministerie, opdat Leopold zich kon vergewissen van de noodtoestand.

Capodistrias wist dat Leopold zijn openheid en vrijmoedigheid vroeger op prijs had gesteld. Leopold smeekte hem trouwens letterlijk de waarheid te vertellen, omdat hij voor niets ter wereld aan de Grieken ‘opgedrongen’ wilde worden. Terwijl de realistische voorstelling van de moeilijke situatie volgens zijn critici een subtiële strategie was om de prins van zijn stuk te brengen, besloot Capodistrias zijn brieven consequent met de dringende vraag dat Leopold zijn komst naar Griekenland zou bespoedigen: “de mannen waarover u, ‘Mijn Prins’, geroepen wordt te regeren, zullen u als hun vader erkennen, zodra u op dit crisismoment in hun midden blijk geeft van de genereuze gevoelens die u bezielen om u hun lot aan te trekken.” Elk uitstel kon funeste gevolgen hebben voor het land, en zijn opdracht meer en meer compliceren.²³

²³ Capodistrias aan Leopold, 6, 22 en 24 april 1830 (*Papers relative to the affairs of Greece 1826-1832* 1835: 575-584, 595-604; *Correspondance du Comte Capodistrias*, III: 152-154, 510-527, 523-524; IV: 8-20, 45-52, 79-85).

De Coburgse prins zat tussen de hamer van de mogendheden en het aambeeld van de Griekse belangen, vertolkt door Capodistrias. Hij was persoonlijk zeer tevreden met Leopolds troonsaanvaarding en beschouwde hem als de ideale bemiddelaar tussen de internationale regeling en de natie. Leopold ging een heel eind in die logica mee. De mogendheden behandelden Griekenland in zijn ogen onrechtvaardig en hooghartig. De brieven van Capodistrias maakten duidelijk hoezeer de Grieken zich door het februariprotoocol benadeeld voelden, en Leopold meende de verloren zaak te kunnen winnen. Hij toonde zich allerm minst bereid slechts als marionet van Engeland te fungeren. Geheel in de lijn van Capodistrias die hem als troef had uitgespeeld, trok Leopold de kaart van de Griekse natie tegen de internationale politiek. In dat perspectief had hij het februariprotoocol nooit mogen aanvaarden: dat was de kapitale fout die zijn ambtsaanvaarding zwaar hypothekeerde. Hij zag zichzelf als de soevereine vorst van een vrij en onafhankelijk land, wat natuurlijk haaks stond op de feiten.

Elke poging om achteraf nog iets uit de brand te slepen, mislukte. Leopold trok naar Parijs waar hij van Jean-Gabriel Eynard een lening van 60 miljoen frank of ongeveer 2,5 miljoen pond bekam. Dit was natuurlijk niet zijn eigen verdienste: Eynard was veel beter op de hoogte van de financiële nood in Griekenland dan hij. Capodistrias had Leopold op het hart gedrukt dat de hulp tegen eind april-begin mei 1830 dringend nodig was om het leger, de marine en de ambtenaren te kunnen betalen.

De grootmachten wilden zich aanvankelijk evenwel niet integraal borg stellen voor de lening. Vooral Engeland deed moeilijk over het bedrag van de financiële ondersteuning die vroeger al beloofd was. Men vertrouwde Capodistrias niet en zag hem als werktuig van de Russische diplomatie. Leopold, die in de onderhandelingen onveranderd gezwicht was voor de gevormachtigden, raakte meer en meer ontmoedigd. Hij dreigde ermee het in hem gestelde vertrouwen op te zeggen als hij de middelen niet kreeg om de Griekse nood te lenigen. Aan Capodistrias liet hij weten dat alles misschien zou afspringen. Het toekennen van de lening werd door zijn eigen toedoen alsm aar uitgesteld.²⁴

De onderhandelingen met de mogendheden ontnuchterden Leopold, terwijl de berichten uit Griekenland zelf niet veel goeds voorspelden. Terwijl

²⁴ "Projet of loan for the Greek government, dated Claremont, 30th March, delivered by his Royal Highness Prince Leopold to the Earl of Aberdeen, at Marlborough House", opgenomen in de correspondentie tussen Leopold en Aberdeen, maart-mei 1830 (*Papers relative to the affairs of Greece 1826-1832* 1835: 563-574) en in Leopold aan Capodistrias, 22 april 1830 (*Correspondance du Comte Capodistrias*, IV: 45-46).

Capodistrias herhaaldelijk aandrong dat hij naar Griekenland zou komen en wel zo snel mogelijk, bleef Leopold aarzelen en maakte hij zeker geen aanstalten om de daad bij het woord te voegen. Ook niet toen de gevolmachtigden hem verzekerden dat hij binnen 24 uur het noodzakelijke bedrag ter beschikking zou hebben, en verklaarden dat ze de intieme overtuiging van Capodistrias deelden dat Leopold het opnemen van zijn eerbare taak niet nog langer moest uitstellen. Er was bewijs dat de Grieken zeer dankbaar waren voor hun onafhankelijkheid, en meer in het bijzonder zeer tevreden met de keuze van Leopold als soeverein. Ook Capodistrias bevestigde dat hij met open armen ontvangen zou worden. De Griekse zeeschepen lagen al klaar om hem te komen ophalen wanneer en waar hij wou.²⁵

Ondertussen begon Capodistrias zijn greep op de natie te verliezen. De groeiende onvrede van de bevolking was niet alleen te wijten aan de diplomatieke besluitvorming van de grootmachten die geen rekening hield met de Grieken, hij droeg zelf ook verantwoordelijkheid. Hij regeerde op zijn Russisch autocratisch van bovenaf en hield zoals gezegd te weinig rekening met de lokale potentaten en invloedrijke familieclans, die in de onafhankelijkheidsstrijd een bron van nationale energie hadden gevormd maar nu meer en meer centripetale kracht uitoefenden. De moderne staat van Capodistrias was sterk gecentraliseerd en sloot de lokale leiders uit die mee hadden gevochten voor de onafhankelijkheid. De oppositie tegen zijn persoon groeide aan en zijn positie verzwakte zienderogen. De aanwezigheid van het definitieve staatshoofd was hoogst noodzakelijk, vooral omdat de onruststokers het er juist op aanlegden de valse indruk te wekken dat de natie zich tegen de regeling kantte. De toestand werd steeds kritieker zonder dat Capodistrias positief nieuws kreeg van Leopold, laat staan de broodnodige financiële hulp om minstens zijn leger in toom te houden. Ondertussen was er in Nafplio een geheime petitiecampagne opgestart om Leopold naar Griekenland te roepen. De president was erg ontstemd over deze clandestiene actie die zijn regering passeerde. Hij zag het als de zoveelste intrige om verdeeldheid te zaaien. Het was dus eens te meer dringend dat Leopold eindelijk ter plaatse kwam om de rust te herstellen.²⁶

Maar de *prince régnant* zat zo gewrongen tussen de onbuigzaamheid van bovenaf om aan de Griekse eisen tegemoet te komen en de moeilijke situatie

²⁵ Montmornecy-Lanval, Aberdeen en Lieven aan Leopold, 17 mei 1830. Dawkins aan Aberdeen, 20 april 1830 (*Papers relative to the affairs of Greece 1826-1832* 1835: 548-586); Capodistrias aan Leopold, 5 juni 1830 (*Correspondance du Comte Capodistrias*, IV: 46-47).

²⁶ Capodistrias aan Eynard, 24 april 1830 (*Correspondance du Comte Capodistrias*, IV: 611); Capodistrias aan Eynard, 13, 24 mei 1830; Capodistrias aan Leopold, 11 juni 1830 (*Correspondance du Comte Capodistrias*, IV: 23-27, 33-39, 48-52).

ter plaatse, dat hij ontgoocheld afstand deed van zijn ambt, nog voor hij ooit echt geregeerd had of zelfs maar in Griekenland was geweest. Dat gebeurde definitief op 21 mei 1830, waarbij hij een aantal puntjes op de i zette. Hij had de president nooit doen geloven dat hij zich wilde bekeren tot de Griekse godsdienst. De weigering van de Senaat inzake de territoriale inperking van het land was niet mis te verstaan. Het Griekse volk stond zeer vijandig tegenover de beslissingen van de mogendheden. Hij had van meet af aan geprotesteerd en bezwaren gemaakt bij de regelingen, zonder dat de gevolmachtigden daar ook maar enig gehoor aan hadden gegeven. Het was in tegenspraak met zijn zelfbeeld en karakter om opgedrongen te worden aan een onwillig volk en geassocieerd te worden met een ingeperkt territorium. De Grieken zouden hun broeders in de acht provincies die uitgesloten werden van de natie, nooit opgeven. De evacuatie van land en huizen waar zelfs de Turken hen nooit uit verdreven hadden, zou niet zonder slag of stoot verlopen.

In die emotioneel geladen atmosfeer wilde Leopold niet op het toneel verschijnen. Ofwel zou hij zijn onderdanen onder de dwang van buitenlandse wapens aan het dictaat van de mogendheden moeten onderwerpen, ofwel zou hij zich samen met hen moeten verzetten tegen een verdrag waar hij deel van uitmaakte. Leopold had gehoopt in vrijheid en unanimiteit door de Griekse natie te worden erkend; verwelkomd te worden als de 'Vriend' die de lange heroïsche strijd voor de onafhankelijkheid kwam belonen met de veiligheid van hun territorium en de vestiging van hun onafhankelijkheid. Maar de mogendheden beletten hem dit heilige en roemrijke doel te bereiken. Ze verplichtten hem ertoe slechts hun afgevaardigde te zijn om Griekenland onder de knoet te houden. Leopold vreesde dat de grensregeling zoveel oppositie zou teweegbrengen dat hij die alleen met wapengeweld zou kunnen bedwingen. Dat vond hij niet alleen onwaardig voor zichzelf, maar ook niet in het belang van de Grieken en van Europa, want in tegenspraak met de betrachting van de mogendheden de pacificatie te bewerken in de Oriënt.²⁷

Leopold wilde dus niet het symbool worden van de verloren hoop van Griekenland. Maar hij was het ook niet eens met de Griekse Senaat over de grondwet van de nieuwe natie. Dat dit ook een rol speelde in zijn beslissing, vertrouwde hij toe aan Charles X van Frankrijk, kort na zijn troonsafstand. In zijn visie moest de nationale vergadering alle macht overdragen aan de voorlopige regering om alle nodige regelingen te treffen en te ratificeren. De uitschakeling van het parlement was geen uiting van despotisme. Het was

²⁷ Leopold aan de gevolmachtigden, 21 mei 1830 (*Papers relative to the affairs of Greece 1826-1832 1835*: 586-589). In bijlage: Memorandum van de Senaat, 22 april 1830 (*ibidem*: 590-595).

Leopolds overtuiging dat de geringe moraliteit van de Griekse publieke figuren, hun muiterij en opstandigheid en hun onderlinge vetes en haat vanaf het begin niet veel goeds beloofden voor een te liberaal representatief systeem. Hij was voorstander van een conservatieve Senaat, een goed en niet-corrupt gerechtelijk apparaat en een verregaande gemeentelijke autonomie. Niet alleen om de gemeenten gewoon te maken aan zelfbestuur, maar ook als remedie tegen de vreselijke neiging van invloedrijke mensen in Griekenland om het volk te onderdrukken en te plunderen. Op die manier zou de natie geleidelijk aan voorbereid worden op meer democratische instellingen en een nieuwe kracht vinden.²⁸

Of Leopold met dit plan behalve de Senaat ook Capodistrias tegen zich zou innemen, is niet zo duidelijk. Wat het parlement betrof, spoorde het met diens autocratische bewind, terwijl de gemeentelijke vrijheid net een tegenwicht bood voor het verregaande centralisme van de president. Achteraf lieten de grootmachten een onderzoekscommissie de grenskwestie ter plaatse bekijken. Leopold kreeg moreel gelijk wat de ontoereikende regeling betrof. Het volstond echter niet om de turbulente geschiedenis van Griekenland tijdens de 19de eeuw fundamenteel om te buigen.

De troonsafstand van Leopold viel samen met de ziekte van de koning van Engeland. Zowel in de pers als in diplomatieke kringen werd druk gespeculeerd over een mogelijk verband. William IV was de eerste in lijn voor de troonopvolging, weliswaar al 65 jaar, maar in goede gezondheid. De tweede in lijn was Victoria, 11 jaar oud in 1830. Uit Stockmars brieven aan zijn vrouw uit die periode – korte zakelijke berichtjes – blijkt hoe weinig waarschijnlijk het was dat Leopold als weduwnaar van Charlotte regent zou kunnen worden. Niettemin werd Leopold kwade trouw verweten, zelfzucht, inconsequentie, wankelmoedigheid ook. Zijn achteruitkrabbelen na de troonsaanvaarding was voor de diplomatieke wereld onaanvaardbaar en onverantwoordelijk. Een spektakel van ondankbaarheid en dubbelhartigheid zonder weerga. Een aanfluiting van het koningschap. In plaats van een krachtig antwoord te bieden op de Griekse uitdaging, speelde hij maandenlang met de hoop van een vertwijfelde natie, tot zijn eerezucht een nieuw en hoger doel vond in een mogelijk regentschap van Engeland.²⁹

Ook Jean-Gabriël Eynard had weinig begrip. In een brief aan Capodistrias betreurde hij Leopolds 'lafheid'. Hij had deze beslissing niet verwacht nadat het financiële probleem opgelost was. Hij noemde de motieven van Leopold

²⁸ Leopold aan Charles X, 23 mei 1830.

²⁹ Stockmar (1872: 113).

ongegrond en zijn troonsafstand schadelijk voor de Griekse autoriteiten. Als bewijs voor het feit dat de Senaat ondanks de grensproblematiek geen weigerachtigheid vertoonde tegenover het nieuwe staatshoofd, stuurde Eynard extracten en kopieën van brieven van Capodistrias mee, zowel aan Leopold als aan hemzelf. Die correspondentie is de lakmoesproef dat Capodistrias helemaal geen verborgen agenda had. De president viel volgens Eynard niets te verwijten. Hij had zich loyaal als man van eer gedragen door de moeilijkheden niet te verdoezelen. Prins Leopold had door zijn lange besluiteloosheid de voorlopige toestand bestendigd die Griekenland fataal was. Drie maanden had dit geduurd, en het was des te enerverender geweest voor een voorlopige regering waarvan men elk ogenblik het einde verwachtte.³⁰ Leopold was inderdaad niet in de wieg gelegd voor de politieke cultuur van Griekenland. Het vooruitzicht dat hij na de dood van George heel misschien achter de schermen macht zou kunnen uitoefenen in Groot-Brittannië, was zeker een element in zijn beslissing. Maar eerst en vooral was er angst mee gemoeid, angst die hem de moed ontnam zich in dit wilde avontuur te storten.

In Griekenland zelf kreeg men overigens pas eind juni 1830 lucht van de abdicatie, via vertrouwelijke kanalen en de pers. Dat de officiële bevestiging nog een maand op zich liet wachten, geeft aan hoe geïsoleerd het land wel was. Leopold talmde meer dan een week om Capodistrias op de hoogte te brengen van zijn 'pijnlijke beslissing' om de banden met Griekenland te verbreken. De president wees hem uiterst voorkomend op de unanieme steun en het vertrouwen die hij ondertussen had gemobiliseerd op het moment dat 'de Hellenen met verwondering en pijn' Leopolds beslissing vernamen hadden. Capodistrias had inderdaad zelf een campagne op het getouw gezet om aan de mogendheden de erkentelijkheid en aan prins Leopold de hoop van de Griekse natie duidelijk te maken. Hij wou die adressen publiceren in de kranten juist op het moment dat de abdicatie hem ter ore kwam.³¹

Off the record verklaarde Capodistrias aan Eynard dat zijn herhaaldelijk aandringen om Leopold naar Griekenland te krijgen niet door de prins was meegedeeld aan de mogendheden. Op die manier kon men de indruk wekken dat hij in zijn brieven op de abdicatie had aangestuurd om zelf te kunnen aanblijven als president. Maar dat was allerminst de bedoeling. Er moest zo snel mogelijk een nieuwe kandidaat voor de Griekse troon gevonden worden.

³⁰ Stuart the Rothesay aan Aberdeen, 28 mei 1830; Eynard aan Stuart de Rothesay, 28 mei 1830 (*Papers relative to the affairs of Greece 1826-1832* 1835: 604-614).

³¹ Leopold aan Capodistrias, 1 juni 1830 (met als bijlagen zijn nota's aan de gevolmachtigden, 15 en 21 mei 1830 en de andere correspondentie in verband met de onderhandelingen; Capodistrias ontving dit schrijven pas op 26 juli); Capodistrias aan Leopold, 26 juli 1830 (*ibidem*: 79-85; Suchland 2007: 250-253).

Capodistrias dacht aan prins Frederik van Oranje of een Beierse prins. Hij dacht er zelfs aan dat Leopold misschien op zijn beslissing zou terugkomen.³²

De troonsafstand van Leopold versterkte de binnenlandse vijandigheid tegen Capodistrias. Zijn politieke vijanden die van de macht uitgesloten waren, voelden dat de tijd rijp was en organiseerden de oppositie tegen de regering vanuit het eiland Hydra. De spanningen escaleerden, in juni 1831 brak een gewapende opstand uit en de president moest de hulp van het Russische leger inroepen om de orde te herstellen. Admiraal Miaoulis slaagde er niettemin in de beste schepen van de Griekse vloot op te blazen. Ondertussen weigerde de Mani, het wilde schiereiland in het zuiden van de Peloponnesos dat nooit een Turkse belastinginner had toegelaten, belastingen te betalen aan de Griekse staat. Capodistrias liet verschillende leden van de familie Mavromichalis arresteren, onder wie hun chef Petrobey, die hij bovendien persoonlijk beledigde. De vendetta kostte de verlichte president het leven. Op 9 oktober 1831 werd hij door een zoon en een neefje van Petrobey vermoord op de trappen van de Sint-Spyridonkerk in Nafplio. Zijn dood veroorzaakte een golf van sympathie en spijt die de kritiek op zijn bewind naar de achtergrond verdrong. Capodistrias groeide uit tot een nationaal symbool en wordt tot vandaag als nationale held vereerd. De universiteit van Athene is naar hem genoemd en zijn beeltenis siert een Griekse euromunt.

Na de moord publiceerden oud-leden van het filhellenistische solidariteitscomité in Parijs een reeks brieven en documenten waaruit het belang van Capodistrias voor de Griekse natievorming moest blijken. Ook de controverse in verband met Leopold was aan de orde in een elegie van Eynard. Meer dan een jaar na de feiten was hij milder voor de prins – inmiddels koning der Belgen – die hij toen elke ochtend zag wanneer hij in Parijs was. Hij onderstreepte zijn nobele karakter en zijn grote vriendschap voor graaf Capodistrias en bevestigde dat hij de mogelijkheden tevergeefs had proberen overtuigen van de grensregeling.³³

Capodistrias werd opgevolgd door zijn jongere broer, maar de toestand zou pas gestabiliseerd worden toen de piepjonge zoon van de filhelleense koning van Beieren, Otto von Wittelsbach, in 1832 de Griekse troon besteeg. De Conventie van 7 mei 1832, getekend door Rusland, Frankrijk en Groot-Brittannië, legde de grenzen vast die Capodistrias had nagestreefd en die Leopold vruchteloos had proberen af te dwingen van de grootmachten. De eerste tien jaar van het bewind werd de opstandigheid gecontroleerd door een

³² Capodistrias aan Eynard, 2, 3 juli 1830 (*Correspondance du Comte Capodistrias*, IV: 63-69).

³³ *Lettres et documents officiels* (1831: 27).

combinatie van centralisatie, politiemaatregelen en zware belastingheffing. Koning ‘Otho’ en koningin Amalia werden langzamerhand als ‘Griekse’ koningen erkend en Griekenland kende een relatieve expansieperiode onder hun bewind: de bevolking en scheepvaart verdubbelden, de buitenlandse handel verviervoudigde, Athene groeide uit tot een kleine stad en Piraeus werd een heuse haven. Na de Italiaanse eenmaking in 1859 stond echter een nieuwe liberale generatie klaar om Garibaldi’s voorbeeld te volgen in Griekenland. Na revoltes in Acarnanië en Athene werd in 1862 een voorlopig bewind gevormd en moest Otto in zijn plezierjacht de vlucht nemen.

Voor Leopold, die de vriend van het volk wilde zijn en niet de marionet van de Engelse regering, bleef het Griekse trauma onverwerkt. In zijn correspondentie klinkt het verlangen naar het warme klimaat en de onderworpenheid van de zuiderse volkeren bij herhaling op. Met name wanneer het hem in België tegenstond. In de Oriënt had hij iets voor de *toekomst* kunnen grondvesten, de Belgen zaten zo erg ingeklemd tussen de zo grote en machtige burens dat ze eerst ‘opgegeten’ zouden worden alvorens het vooruitzicht te hebben iets van enige duurzaamheid te kunnen bouwen.³⁴ Toen de Griekse troon in 1862 na de val van Otto opnieuw te begeven was, laaide de spijt weer op. Als 70-jarige was hij zelf te oud geworden, maar hij spande zich in om toch minstens een Coburgse telg op de troon te krijgen. Tevergeefs.³⁵

Bibliografie

- Bronne, C. *Lettres de Léopold Ier, premier Roi des Belges*. Bruxelles: s.n.
- Buffin, C. 1914. *La jeunesse de Léopold Ier, Roi des Belges*. Bruxelles: Lamertin.
- Correspondance du Comte Capodistrias 1839. Correspondance du Comte Capodistrias, président de la Grèce. Les lettres diplomatiques, administratives et particulières écrites par lui depuis le 20 avril 1827 jusqu’au 9 octobre 1831*. Genève / Paris: Abraham Cherbuliez et Co.
- Crawley, C.W. 1930. *The Question of Greek Independence: A Study of British Policy in the Near East, 1821-1833*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crawley, C.W. 1957. “John Capodistrias and the Greeks before 1821”, in: *Cambridge Historical Journal* XIII,2: 162-182.
- Crawley, C.W. 1968. “Modern Greece 1821-1939”, in: *A Short History of Greece. From Early Times to 1964*, W.A. Heurtley, H.C. Darby, C.W. Crawley & C.M. Woodhouse (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 91-97.

³⁴ Leopold aan Sophie, 19 februari en 14 april 1832; 8 april 1833 (Puraye & Lang 1973: 215, 221, 231-233).

³⁵ Defrance (2001).

- Defrance, O. 2001. "La vacance du trône de Grèce en 1862 et les candidatures Cobourgeoises", in: *Museum Dynasticum* 1: 17-25.
- Deneckere, G. 2011. *Leopold I. De eerste koning van Europa 1790-1865*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Diamantis, A. 2006. "John Capodistrias (1776-1831): The Eminent Politician-doctor and First Governor of Greece", paper gepresenteerd op het *International Congress on the History of Medicine*, Budapest. Beschikbaar via <<http://www.ishm2006.hu/scientific/abstract>>.
- Eckermann, J. 1990. *Gesprekken met Goethe*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Eynard, J.G. 1914-1924. *Au Congrès de Vienne. Journal de Jean Gabriel Eynard*. 2 vols. Paris: Plon Nourrit et cie.
- Grimsted, P.K. 1968. "Capodistrias and a 'New order' for Restoration Europe: The 'Liberal Ideas' of a Russian Foreign Minister, 1814-1822", in: *Journal of Modern History* 40,2: 166-192.
- Grimsted, P.K. 1969. *The Foreign Ministers of Alexander I: Political Attitudes and the Conduct of Russian Diplomacy*. Berkeley: University of California Press.
- Kaldis, W. 1963. *John Capodistrias and the Modern Greek State*. Ann Arbor: Edwards Bros.
- Kaldis, W. 1967. "Leopold and the Greek Crown", in: *Balkan Studies* 8,1: 53-64.
- Kirschen, G. 1988. *Léopold avant Léopold I. La jeunesse romantique d'un Prince ambitieux*. Bruxelles: s.n.
- Koukkou, H. 1994. *John Kapodistrias: A Greek Europhile diplomat*. Athens: Society for the Study of the Greek History.
- Koukkou, H. *Jean Capodistria 1776-1831. Visionnaire et précurseur d'une Europe unie*. Athènes: Taschenbuch.
- Lascaris, M. 1951. "Lettres inédites de Leopold Ier lors de sa candidature au trône de Grèce (1825-1830)", in: *Le Flambeau. Revue belge des questions politiques et littéraires* 34: 437-444
- Lettres et documents officiels 1831. Lettres et documents officiels relatifs aux derniers événements de la Grèce qui ont précédé et suivi la mort du Comte Capodistrias jusqu'au 31 octobre 1831 publiés par plusieurs membres de l'ancien comité grec de Paris*. Paris: Imprimerie de Firmin Didot frères.
- Marchand, S. 2003. *Down from Olympus. Archaeology and Philhellenism in Germany 1750-1970*. Princeton: Princeton University Press.
- Papers relative to the affairs of Greece 1826-1832 1835*. London: J. Harrison and son.
- Petrondas G. 1930. *Capodistrias et Eynard. Leur oeuvre éducative pour la régénération de la Grèce*. Genève: s.n.
- Puraye, J. & H. Lang 1973. *Lettres de Léopold Ier*. Liège: Vaillant-Carmanne.
- Richardson, J. 1961. *My Dearest Uncle. A Life of Leopold First King of the Belgians*. London: Jonathan Cape.

- Rizopoulos, A. 2006. "Activités maçonniques avec arrière-plan politique – et réciproquement – en Grèce au XIXe siècle", in: *Cahiers de la Méditerranée* 72: 203-224.
- Stockmar, E. 1872. *Denkwürdigkeiten aus den Papieren des Freiherrn Christian Friedrich v. Stockmar*. Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn.
- Suchland, K.-H. 2007. "Prinz Leopold von Sachsen-Coburg-Gotha und die Frage der griechischen Thronfolge 1830", in: E. Konstantinou E. (ed.), *Ausdrucksformen des Europäischen und internationalen philhellenismus vom 17.-19. Jahrhundert*. Frankfurt: Taschenbuch, 237-254.
- Wagner-Heidendal, L. 1972. *Het filhellenisme in het Koninkrijk der Nederlanden (1821-1829). Een bijdrage tot de studie van de publieke opinie in het begin van de negentiende eeuw*. Brussel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België.
- Weil, M.H. 1917. *Les dessous du Congrès de Vienne d'après des documents originaux du Ministère impérial et royal de l'intérieur à Vienne*. Paris: s.n.